

JAN BENEŠ

PROBLEMATIKA ŘÍMSKÉ DÁKIE V ANALEKTECH HUMANISTY STEPHANA ZAMOSIA

Problematika římské provincie Dákie je v posledních desítiletích předmětem intenzivního studia badatelů v různých disciplínách vědy o antice. Soustředěné studium četných ústavů a kateder téměř všech významnějších evropských universit vyvolalo nejen do jisté míry výjimečné postavení Dákie v systému římského imperia, nýbrž v posledních letech také široké archeologické výzkumy, na jejichž základě jsou známy desítky antických měst, pevností, nekropolí, venkovských sídlišť apod., které zhruba po 160 let existence provincie vznikaly a existovaly v pozoruhodné koexistenci autochtonního živlu s římským elementem, aby zakrátko vytvořily specifickou splynulinu. Dákie však jako jedna veliká předsumutá pevnost římského imperia s ústředím ve věnci hor skýtá stále mnoho otevřených problémů, ať z hlediska limitního systému na jedné straně, či romanizace, kontinuity osídlení a přežívání romanizovaného obyvatelstva po Aureliánově evakuaci na straně druhé.

Cílem našeho stručného sdělení však není informovat o stavu současného poznání, ani podávat výčet otevřených otázek o římské provincii, nýbrž zastavit se několika slovy u této problematiky z hlediska dějin bádání.

Ponecháme-li stranou odborný zájem již v samotné antické epoše, můžeme konstatovat, že badatelské zájmy začínají /středo/evropskými humanisty, kteří si poprvé vytyčili praktický a teoretický úkol poznávat a interpretovat dějiny římských provincií

v jejich historické podmínanosti a specifických místních zvlášt-
nostech. U kolébky tohoto snažení stál v 16. století např. vídeň-
ský profesor lékařské fakulty a oficiální rakouský historik sta-
rověkých dějin Wolfgangus Lazius /Wolfgang Lazz, 1514 - 1565/,
který napsal mj. rozlehlé dílo *Reipublicae Romanae in exteris
provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri
duodecim*. Přehlédneme-li jeho základní teze¹, shledáme, že se
zabýval vlastně již tehdy, jak bychom dnes řekli, dějinami pro-
vincií a limitní problematikou. Jeho dílo však mělo i význam
metodický; zapůsobil jím na své současníky i následovníky, z nichž
chceme dnes upozornit na přínos humanisty Stephana Zamosia
/vlastním jménem Isztván Szamosközy/, který se narodil patrně
v roce, v němž Lazius zemřel /1565? - 1612/. Byl rodákem ze sedmi-
hradské Kluže, někdejšího římského města Napoca, a po studiích
v Heidelbergu a zejména v Padově se vrátil do rodného Sedmihrad-
ska, aby se tu zakrátko stal správcem Boczkayova archivu v Gy-
ulafehérváru /dn. Alba Iulia v Rumunsku/, t.j. v někdejším hlav-
ním městě Dákie - v Apulu. Kniže Štěpán Boczkay /1555-1606/ jej
pak jmenoval zemským historikem Sedmihradska a přiměl ho mj.
ke studiu starověkého období. A tak se stal Zamosius svou první
vědeckou prací *Analecta lapidum vetustorum et nonmularum in Da-
cia antiquitatum* zakladatelem bádání o dějinách Dákie a prvním
jejím epigrafikem. Toto dílo, jež vyšlo poprvé v Padově r. 1593,
bylo věnováno pompézním panegyrikem Zamosiovu mecenáši Wolfgangu
Kovachociovi /Farkás Kovacsóczy/², obsahuje celkem 47 stran fo-
liového formátu a dělí se v podstatě na dvě části; první pojed-
nává o nápisech /Tituli - Inscriptiones/, druhá o mincích z Dá-
kie /Nummi/. V následujících několika glosách dovoluji si nasti-

nit srovnání průkopnického badatelského přínosu Zamosiova se základními aspekty, resp. globálními výsledky bádání dnešního:

1. Politické dějiny římské Dákie. Dobrá znalost pramenů, o nichž se zmíníme ještě níže, přivedla humanistu ke správnému obrazu historie římské provincie. Je mu jasná její rozloha, základní průběh hranic a provinční správa. Neuvádí sice její rozdělení ve tři dílčí provincie /Dac. Superior, Dac. Inferior, Dac. Porolissensis/, i když je ve svém výkladu v podstatě rozlišuje. Přesné znalosti této problematiky jsou známy až od 19. stol. a v mnohém ohledu podrobněji vysvětleny teprve na základě nejnovějších pramenů /např. vojenský diplom z Gherla: Journal of Roman Studies, LI 1961, str. 63-70/. Resumovaně by se dal Zamosiův pohled na průběh politických dějin římské provincie vyjádřit jeho vlastní větou na str. 10:

"Primus Traianus eam /Daciam, J.B./ Romano imperio adiecit, victoq/ue/ Decebalu rege, in provinciae formam redegit, quam ducentis fere post annis Gallienus amisit ...". Zamosiův názor, že Dákie byla Římany vyklizena už za císaře Galliena /253/260 - 268/ a nikoliv až za Aureliána, tj. r. 271 n.l., je zajímavý ve srovnání s názory některých novodobých badatelů, kteří k tomuto ne-správnému závěru došli dedukcí ze značně chaotické celkové situace v imperiu za vlády jmenovaného tragického císaře.

2. Život dáckých měst a venkova ve 2. století n.l. Zamosius poučen četbou antických autorů a badatelským odkazem Laziovým dobře postřehl, že se těžiško provinčního života soustřeďovalo ve městech. V jeho textu najdeme pojednání o Apulu, Samizegetuse, Napoce, Potaisse, městu Salinae a jiných, která znal nejen ze svědectví literárních a napsaných, nýbrž mohl vycházet i z vlastní dobré znalosti hmotných památek římského a patrně i předřímského /sta-

rodáckého/ období, o jejichž početnosti se dnešnímu badateli ani neaní. Pojednává o městské samosprávě, jmenuje jednotlivé úředníky, mluví o místních božstvech atd. V textu, podaném jasnou a přehlednou latinou, tak rozdílnou od šroubovaného slohu Laziova /který mu vytýkali již jeho současníci/, dozvíme se i mnohé postřehy k celkové charakteristice krajiny, konfiguraci terénu, zejména u jednotlivých pevností, a základní údaje o etnickém uspořádání neřímského obyvatelstva. Z hlediska problematiky romanizace je zajímavá pasáž „lingua latina“ /str.12/: jazyk v provincii se jeví humanistovi značně barbarským. Najdeme u něho popis orologické a hydrologické situace⁴ a mnoho konkrétních popisů archeologických památek, které jsou namoze pro dnešní dobu nenávratně ztraceny.⁵ Méně je mu známa situace na dáckém venkově, což je způsobeno do jisté míry jeho vědomým nezájmem, hlavně však tím, že neexistovalo tehdy archeologické bádání v nekropolích, venkovských sídlišťích atd.

3. Působení a význam římského vojenského živlu. Hned při globálním pohledu na nápisy, publikované poprvé Zamosiem, zjistíme, že velká část z nich připomíná aktivní vojáky nebo veterány římských vojenských jednotek v Dákii. To dobře humanista věděl a znal také základní dislokaci vojenských sborů v Dákii, pojednáváje především o nejdůležitější legii XIII Gemina, která ležela v Apulu. Nechce však podávat úplný výčet, ponechává stranou problematiku auxiliárních jednotek a detašovaných legijních oddílů⁶. Měl patrně k dispozici více pramenů než mohl nebo chtěl využít, jak patrně z jednotlivých jeho narážek na pobyt jednotek, na něž úsuzujeme dnes pouze z pramenů nepřímých. Že mělo římské vojsko funkci nejen potlačovatelskou, ale zároveň i obecně civilizační

mu bylo známo /zmínky o lázních, amfiteátrech, táborech, vodovodech atd., které zbudovalo vojsko/. Dnes můžeme říci, že všude v hraničních provinciích a v exponované římské Dácii především, byl římský vojenský živel společným jmenovatelem všeho dění, na něm na dlouhou dobu závisela civilizační a kulturní úroveň, on byl pionýrem romanizace a někdy násilnou, avšak objektivně progresivní složkou, která urychlovala vznik charakteristické nové provinční kultury.

4. Prameny, metody bádání a hodnota Zamosiova díla. Na svou dobu přistupoval humanista ke zpracování vyčleněného úkolu dobře připraven. Základním pramenem mu byla důvěrná znalost antických autorů: Ptolemaia, Ovidia, Tacita, Strabona, Diona Cassia aj. Dalším zdrojem mu byly nápisy, které nejen podle určitého hlediska sbíral, nýbrž i patřičně komentoval, popřípadě někdy v duchu své doby „vylepšoval“. Jejich pramennou hodnotu a výpovědní schopnost si dobře uvědomoval a konfrontoval s výklady Laziovými a jinými.

Kritické 19. století /zejména Theodor Mommsen při sestavování díla Corpus Inscriptionum Latinarum/ stavělo se k epigrafickému odkazu Zamosiovu velmi opatrně, leckdy až hyperkriticky. Mommsen měl k tomu ovšem důvodné oprávnění, poněvadž podobné sbírky humanistů i badatelů pozdějších se falsy jen hemžily. Dnes můžeme být k odkazu Zamosiovu shovívavější, či lépe spravedlivější. Úsilím zejména rumunských epigrafiků je zjištěno⁷, že i mezi domnělými Zamosiovými „falsy“ jsou nápisy pravé, protože byly znovu objeveny v různých sbírkách, popř. při novodobých vykopávkách apod. Průkopnickým činem bylo dále u Zamosia využití pramenů numismatických. Vytušil již, že římská či jiná antická mince z nálezů na určitém teritoriu může mít při střízlivém hodnocení a srovnávání s jinými

prameny důležitou výpovědní schopnost a význam. Existuje u něho vlastně nejstarší pojednání o nálezích antických mincí na dácké půdě⁸ a navíc již věděl, že legenda a obraz mince jsou často samy pramenem⁹.

Co říci k Zamosiovu dílu závěrem? Humanista znal v podstatě pravdivý obraz dácké historie římského období; nešlo mu o podrobné dějiny, nýbrž spíše o oslavu vlasti v nejstarších známých mu dějinách. Na svou dobu byl dobře vyzbrojen znalostí různých pramenů a patří mu zásluha o vědomé prosazování studia zdrojů do té doby nevyužitých archeologických, epigrafických a numismatických. Do celkového rámce vkomponoval ústrojně pojednání o jednotlivých městech a různých památkách, které mu byly známy v daleko větším počtu, než v tom, který uvádí. Po Zamosiovi začíná v podstatě řada badatelů - „cestovatelů“ /např. Louis de Marsigli v 17. stol.¹⁰/, kteří se na popis materiální kultury v Podunají soustředili podrobněji. Především Zamosiovou zásluhou však byla shromážděna nejstarší kolekce nápisů z Dácie, která došla správného ocenění teprve v nedávné době. Z hlediska přístupu k historické látce je sympatické jeho upřímné zaujetí pro věc, badatelské nadšení a vřelý vztah k oslavovanému rodnému kraji, o jehož nezávislost usiloval.

- - -

¹ Např.: Limitum omnium restitutiones; Praetoria; Magistratus; Munia tam militaria, quam civilia; Exercitus; Legiones; Classes; Coloniae; Municipia etc. /Laziův spis vyšel poprvé v Basileji r. 1551, podruhé ve Frankfurtu nad Moh. r. 1593./ --- Poněcháváme stranou nejstarší badatelské záměry v 15. století, které zamýšlel např. učenec a básník chorvatského původu Jamis

Pannonius /Jan Češmički, 1434-1472/, který dlel na dvoře Matyáše Korvína.

²Všechna níže citovaná místa uvádíme z druhého vydání Laziova díla, které vyšlo ve Frankfurtu nad Moh. r. 1598 a je uloženo ve Stát.věd. knihovně v Olomouci pod sign. III 18647.

³K problematice srov. souhrnné pojednání F.Horovitzze v čas.Studii și cercetări de istorie veche, VIII 1957, str.333-338.

⁴Např. str. 13, 28; Damvius, str.11; Marisus Strabonis, str.15; Sargetia amnis, atd.

⁵Např. str. 21, 30 /cap. III/: Aquaeductus veteres; str. 43: Iovis et Herculis statuæ, castra; str. 18: viæ Romanæ in Transsylvania.

⁶Podobnější srov. v mé knize *Exercitus Romanus in Moesia et Dacia /Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, v tisku/*. Speciálně k Zamosiovi srov. moji stať *ANALECTA Stephana Zamosia a jeho vědomosti o římském vojsku v Dácii /Classica ac medievalia Jaroslava Ludvíkovský oblata, Brno 1975, v tisku/*.

⁷Zejména I.I.Russu: Contribuția lui Zamosius la epigrafia Daciei.- In: *Acta Musei Napocensis*, III /Cluj/ 1966, str. 437-450.

⁸Srov. zejména pasáž na str. 41: Nummi vetustissimi in Dacia inveniuntur.

⁹Str. 15: Traianus suum pontem nummis impressit; str.22: Traiani facies in nummis; str. 42: Vespasiani imago in nummis atd.

¹⁰Podrobněji v úvodu k monografii citované v pozn. 6.

Der Artikel behandelt den Forschungsbeitrag des Werkes Stephanus Zamosius', „Analecta lapidum vetustorum et nonnularum in Dacia antiquitatum" zur Problematik des römischen Dakiens. Der Humanist kannte wohl im wesentlichen den richtigen Sachverhalt der dakischen Historie und er beabsichtigte nicht eine ausführliche Geschichtsbeschreibung der Provinz Dakien, sondern vielmehr eine feierliche Beehrung seinem Vaterland durch seine Geschichtskennntnisse der ihm bekannten ältesten Geschichtsvorgänge darzutun. In seiner Zeit war er ungemein gut mit Kenntnissen verschiedener Quellen vertraut und ihm gebührt das Verdienst für das Bestreben, das Studium diverser, bis dahin unausgewerteter Borne durchzusetzen; besonders durch seine verdienstvolle Mühe wurde das älteste, noch heute ihren steten Wert besitzende Inschriftencorpus aus Dakien gesammelt.